

БЕЛАРУСКАЕ СЛОВА ПРАЗ ВЯКІ

З.І. Бадзевіч,
В.П. Трайкоўская

Сінтаксічныя асаблівасці гаворак Лагойшчыны

Паміж паўднёва-заходнім і паўночна-ўсходнім дыялектамі існуе група сярэднебеларускіх гаворак, што ўтварыліся ў працэсе ўзаеманакладання і “размыву” межаў палярных дыялектаў на іх стыку. Гэтыя гаворкі спалучаюць моўныя рысы ўласцівыя як паўночна-ўсходняму дыялекту, так і паўднёва-заходняму. Узаемадзеянне розных па дыялектнай прыналежнасці гаворак і іх асаблівасцей, як адзначае А.А. Крывіцкі, прывяло да складвання ў некаторых выпадках асобных спецыфічных сярэднебеларускіх рэгіянальных рыс гібрыднага або гіперычнага характару [1, с. 550].

Гаворкі Лагойскага раёна адносяцца да сярэднебеларускіх, ці як яшчэ іх часам называюць – пераходных. Своеасаблівасць мовы Лагойшчыны выяўляецца як ў лексіцы, у слоўнікавым складзе, так і ў граматыцы (марфалагічнай структуры, у канчатках слоў, у будове асноў і сінтаксічных канструкцый). Спынімся на некаторых спецыфічных сінтаксічных адметнасцях дадзеных гаворак.

Побач з пераважнай большасцю рыс, агульных для граматыкі літаратурнай мовы і гаворак, у апошніх назіраюцца пэўныя асаблівасці сінтаксічных канструкцый – словазлучэнняў і сказаў.

Дзеясловы *іграць, шыць, рэзаць, малоць* кіруюць назоўнікамі ў форме вінавальнага склону з прыназоўнікам *на*: *іграць на скрыпку, іграць на гармонік, іграць на цымбалы, шыць на машынку, рэзаць на сячкарню. У сяле былі свае помню музыкі: Яська йграў на гармонік; Дудар на скрыпку, як жарнуць польку – сяло дрыжыць, (Корань); Каровам давалі сечку, рэзалі на сячкарню салому, бульбеўнік, крапіву. (Пячное)* У літаратурнай мове такія дзеясловы кіруюць

формай меснага склону з прыназоўнікам на: *Іграць вальс на гармоніку. Вучыцца шыць на машынцы.*

Беспрыназоўнікавыя канструкцыі захоўваюць формы давальнага самастойнага, які ўжываецца ў сінтаксічнай сістэме агульнаўсходнеславянскай мовы: *У лесе ім жывучы ягадзіны не мець?* (Бяларучы); *Ат работы не атхлынесся яму на хазяйстве жывучы.* (Бяларучы)

Словазлучэнні з прасторавым значэннем могуць афармляцца спалучэннем вінавальнага склону з прыназоўнікам у, калі залежны назоўнік абазначае сукупнасць прадметаў (тыпу *ягады, грыбы, арэхі* і інш.); *Мушчыны, як мінутка, сядуць пакураць, а бабы – то ў кмен, то ў ягады ляцяць.* (Бяларучы)

Дзеяслоў *кіраваць* у гаворках Лагойшчыны патрабуе вінавальнага склону (у літаратурнай мове творнага склону): *кіраваць каня, кіраваць санкі. Каня кіраваць трэба ўмець.* (Завішына); *Хто сядзя кіраваць санкі?* (Бяларучы)

У словазлучэннях, дзе галоўным словам выступаюць дзеясловы *сачыць, пасачыць, пілнаваць* назоўнік ужываецца ў форме вінавальнага склону: *пасачыць курыцу, пілнаваць карову. Пайду пасачу курыцу, каб ня знеслася ў Ганны.* (Звярынічы); *Пілнаваў карову і ні даглядзіў, сама ацялілася.* (Гайна)

Безасабова-прэдыкатыўнае слова можа выступаць у безасабовых сказах у спалучэнні з інфінітывам: *Трунна дабываць было бярэзніку на прывязку.* (Бяларучы)

Галоўны член у безасабовых сказах можа быць выражаны інфінітывам, калі безасабова-прэдыкатыўнае слова падразумяваецца з кантэксту: *Раздзецца, у пшаніцы памыцца, абрасіцца, прыйсці дадому і ні с кім ні разгаварываць.* (Бяларучы)

Дзейнік у гаворцы можа быць выражаны зборнымі назоўнікамі, а таксама назоўнікамі, якія набываюць значэнне зборнасці ў кантэксце. Пры такім дзейніку ў адных выпадках выказнік стаіць у адзіночным ліку, у другіх – у множным: *Рэчка зарастая, мяльчэя, дзяцінства (дзетвара) гэта паскудзіць рыбу ловячы.* (Бяларучы); *Знаяця, маладзёш за дзень высядзяцца, а вечарам гуляць.* (Бяларучы)

У ролі дзейніка можа выступаць колькасна-іменнае спалучэнне, у якім лічэбнік і назоўнік маюць форму роднага склону множнага ліку: *Некіх дваіх людзей на матацыклах прыехалі.* (Бяларучы); *Чатырох хлопцаў жывуць з маткай.* (Пячное)

Гаворкам Лагойшчыны ўласціва ўжыванне ўскладненага выказніка, выражанага аддзяслоўнымі выклічнікамі, якія надаюць мове большую выразнасць, экспрэсіўнасць, узмацняюць сэнсавое значэнне выказніка: *Пойдзям с свякровай жаць, яна махель да махель, аржонне от такое пакідае, жне стоячы, а я ні магу справіцца.* (Бяларучы); *Некаторы шыпка збірае ягады, шморк-шморк – і жменя.* (Бяларучы)

Ужываюцца сказы, у якіх састаўны выказнік выражаны дзеепрыметнікам залежнага стану прошлага часу ў спалучэнні з асабовай формай дапаможнага дзяслова *быць*: *Вот у другіх жа дзеці як дзеці, упітанья, здаровья. А ён некі занітаны (замораны) натта быў, ня еў усё.* (Бяларучы)

У складаназалежных сказах з даданай часткай прычыны можа ўжывацца злучнік *радзі таго што*: *А яшчэ мая свякроўка заўсёды гаварыла, што на каляды палаценца, от што выціраюся, нельга вешаць, а трэба класці, радзі таго што* кароўка будзя вешацца на скаціне. (Бяларучы)

Простая мова можа ўводзіцца без папярэджання: *А ціпер жа як напяку бліноў ды: “Дзеці, еся! Дзеці, еся! Чаму вы ні ядзяце?” Ні дзеці ні ядуць, ні старья. Ай, каб вас распёрла!* (Ізбішча)

Гаворкі Лагойшчыны, гэтага славутага прысталічнага рэгіёна, з’яўляюцца арганічнай часткай мовы беларускага народа і абслугоўваюць патрэбы штодзённых зносін лагайчан і іх духоўнага жыцця.

Літаратура

1. *Крывіцкі А.А.* Сярэднебеларускія гаворкі // Беларуская мова: Энцыклапедыя / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск, 1994.